TOPLUMSAL TARİH

KASIM 1994 FİYATI: 60.000 TL (KDV DAHİL)

HABİL ÂDEM

TÜRK-OSMANLI DÜNYASINDA SÖZ VE YAZI

RÖNESANS'TA MÜSLÜMANLAR VE HIRİSTİYANLAR-II

ULUĞ IĞDEMİR

11

TOPLUMSAL
TARİH

Jean-Baptiste Hilair'in 1788'de yaptığı bir akvarel guvaşe tablodan ayrıntı: Galata'dan Ayasofya'nın görünüşü.

Aylık Dergi
Sayı: 11 Cilt: 2 Kasım 1994

Sahibi:Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına
İlhan Tekeli

Sorumlu Yazışleri Müdürü ve Yayın Yönetmeni:
Mete Tunçay

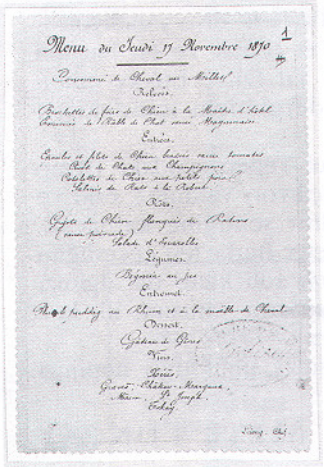
Danışma Kurulu:
Ayşen Anadol, Ayda Arel, Halil Berktay, Edhem Eldem, Ekrem Işın, Çağlar Keyder, Şevket Pamuk, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak

Grafik Tasarım:
Haluk Tuncay

Dizgi, Sayfa Düzeni: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Numune Matbaacılık*

Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul*
Tel: *(212) 227 37 33*
Faks: *(212) 227 37 32*

Abone Koşulları:
Altı aylık (6 sayı): 300.000 TL.

Menu du Jeudi 17 Novembre 1870

YÜZ YIL ÖNCE OSMANLI BASININDA BU AY
Ayşe Şen*'in* İkdam*'dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.* **4**

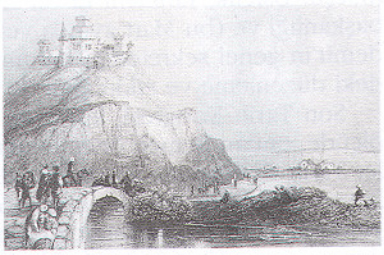
HÂBİL ÂDEM (NACİ İSMAİL PELİSTER) HAKKINDA
Mustafa Şahin *ile* ***Yaşar Akyol,*** *Yakın tarihimizin en zeki, ama erdemleri kuşkulu bir simasına ışık tutuyorlar.* **6**

LAMARTİN, SAİNT-SİMONCULUK VE İZMİR
İlhan Pınar, *"Türk dostu" bir Fransız yazarı ve bir tür ütopik sosyalizmin Ege bölgesiyle ilişkilerini irdeledi.* **15**

Sammlung von Vorträgen.
Babylonien,
das reichste Land in der Vorzeit
Kolonisationsfeld für die Gegenwart.
Dr. A. Sprenger,

ALMANLARIN TÜRKİYE'DE KOLONİ KURMA PLÂNLARI-II
Mesut Keskin *ile* ***Bülent Can*** *ilk bölümü 8'inci sayımızda çıkan araştırmayı sürdürmekteler.* **18**

THEODORA İLE ORHAN GAZİ'NİN DÜĞÜNÜ
Dr. Cemal Kozanoğlu, *İkinci Osmanlı padişahının altmışına yakınken bir Bizans prensesiyle Silivri'de evlenmesinin öyküsü.* **27**

ETNOSANTRİK EĞİTİM SEMPOZYUMU
Herkül Millas, *bu yıl katıldığı uluslararası bir toplantıda, "benmerkezci"liğin nasıl eleştirildiğini aktarmakta.* **30**

DÜNYA OKUL KİTAPLARI VE FRANSIZ İHTİLÂLİ
Herkül Millas, *bu kitap tanıtma yazısında da, Buça Sempozyumuyla yakından ilgili bir konu işliyor (Vakıftan Haberler bölümüne bkz.)* **31**

GEÇMİŞ ŞÖLENLERDEN
F. Muhtar Katırcıoğlu, *1871 Paris Komünü sırasında lokantalarda sunulan garip yemeklerden bir menüyü tanıtmakta.* **32**

HABİL ADEM YA DA NAM-I DİĞER NACİ İSMAİL (PELİSTER) HAKKINDA...

MUSTAFA ŞAHİN -YAŞAR AKYOL

Ünlü biyograflarımızdan İbnülemin Mahmut Kemal İnal bir yazısında, bizde yaşamları boyunca kimi etkinlikleriyle göz doldurmuş, gündemde kalmış, ama ölümleriyle birlikte hemen unutuluvermiş pek çok ünlü kişinin bulunduğunu biraz da acınarak belirtir. Hatta kendisi bunlara "Meşahir-i Meçhule" şeklinde orijinal bir de ad takar. Yani günümüz Türkçesiyle söylemek gerekirse, bilinmeyen ünlüler...[1]

Sayın İnal'ın bu tanımlaması çalışmamızda ele alacağımız kişiyi, yani Habil Adem'i ne derece anlatır elbette bilemeyiz ama, özellikle günümüze değin çıkan kimi yayınların gerek metni ve gerekse dipnot ve kaynakları arasında dikkatsizlikten çok, konuya ilişkin bilgi eksikliğinin belirleyici olduğu bir tür karmaşa, dolayısıyla da bir vurdumduymazlık sürüp gidiyor. Hatta bu konuda hiç kimsenin bir şey bilmediği ya da uğraşma zahmetine katlanmadığı yorumunu yapmamıza neden olabilecek bazı "gaf"ların bulunduğunu bile söylemek olanaklı.

İşte bu yazıyla biz, her şeyden önce söz konusu karmaşaya bir açıklık getirmeyi, öte yandan konuya ilişkin olarak elde bulunan kimi bilgi kırıntılarının üzerimizde kalmamasını, Habil Adem' in yaşamının ise biraz olsun aydınlatılmasını sağlamaya çalıştık.

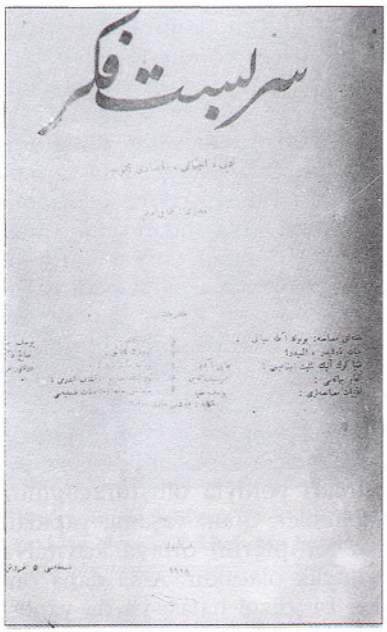
Ancak öncelikle karmaşa diye tanımladığımız şeye bakalım. Bunun, aslında günceli yakalamaya çalışan popüler tarih dergilerindeki kimi yazılardan kaynaklandığını belirtmek gerekir. Burada konuya ilişkin örneğimiz, ünlü araştırmacılarımızdan Sayın Taha Toros'un *Tarih ve Toplum* dergisinde çıkan bir yazısı ve buna eklemlenen Mustafa Şahin imzalı bir "iletişi"dir.

Habil Adem ya da Nam-ı Diğer Naci İsmail (Pelister)

Sayın Toros, Ağustos 1991'de dergiye olan önemli katkılarına bir yenisini daha eklemiş ve elindeki zengin arşiv malzemesine dayanarak, Kurtuluş Savaşı'nın ilk yıllarında Mustafa Kemal (Atatürk) ile, İzoli aşireti reisi Hacı Kaya (Sebati Duman) arasında cereyan eden, fakat pek bilinmeyen bazı yazışmalara değinmişti.[2] Ama daha önce, kendince gerekli gördüğü birtakım açıklamalara girişerek, hiçbir not koymadan; "Habil Adem tarafından dilimize çevrilen iki Alman şarkiyatçısının Kürtlerle ilgili kitabı da, bu ırkın geçmişi açısından, fazla bilgiyi içermemektedir" şeklinde bir cümleye yer vermişti yazısında.[3]

Bir sürü soru işaretini içinde barındıran bu cümle haklı olarak, aynı zamanda derginin dü-

سربست فکر

Habil Adem'in ilk sayısını 5 Eylül 1918'de çıkardığı "Serbest Fikir" dergisinin kapağı.

zeltmenlerinden de olan Sayın Mustafa Şahin'in bir "iletişi"sine neden olmuş, burada birtakım açıklamalara girişilmişti.[4]

Buna göre, Habil Adem'in dilimize çevirdiği kitap, 1334 (1918)'te İstanbul'da basılan *Türkmen Aşiretleri*; iki Alman şarkiyatçısı da Dr. Frayliç ve Mühendis Radlig'tir.[5] Halbuki bu kitapta, görüleceği üzere çevirenle ilgili herhangi bir kayıt yoktur. Sadece "Almancadan tercüme edilmiştir" ibaresine rastlanmaktadır. Fakat, Sayın Şahin'in de belirttiği gibi, kitapla Habil Adem arasında ilişki kuran birtakım kayıtlar vardır. Bunlardan birisine göre;

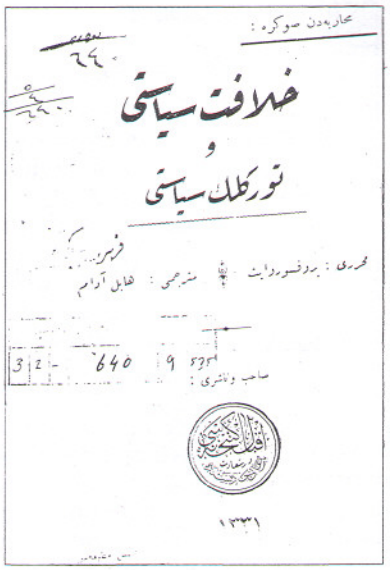
"Osmanlı devleti emniyeti Anadolu'nun genellikle bütün etniklerin, özellikle Türkmen ve Kürt halklarının tarihteki ve o dönemdeki durumlarını saptamak üzere Bat'dan, özellikle Almanya'dan uzmanlar getirtmiştir. Bu uzmanların raporlarını Habil Adem Almancadan Türkçeye çevirmiştir. Ayrıca devlet emniyet teşkilatı tarafından Habil Adem'e birçok kitaplar Türkçeye çevirttirilmiştir. Bu kitaplardan yalnızca *Türkmen Aşiretleri* kitabı basılmıştır. Eski harflerle yazılı bu kitap Milli Kütüphane'de mevcuttur".[6]

Bu bilgilere rağmen, Sayın Taha Toros'un hangi kitaptan bahsettiğine ilişkin bir açıklamayı hâlâ yapması gerekir. Aksi halde bu konudaki karışıklık sürüp gidecektir. Çünkü Habil Adem'in gerek "mütercim", gerekse "müellif" olarak göründüğü o kadar çok kitap vardır ki, sayısını henüz tam olarak saptayabilmiş değiliz.

Örneğin bir kitabının dipnotunda "Kürd Aşiretlerinin Usûl-ü İskânı. Sabık Muhacirin Müdüriyeti" şeklinde bir kayıt vardır ki, bunun bir kitap mı, yoksa bir rapor mu olduğuna karar verebilmek oldukça güçtür.[7] Belki de Sayın Toros, bunu ya da bizim bilmediğimiz başka bir kitabı belirtmek istemiştir. Biz ancak, gerekli açıklama yapılana kadar, buraya bir soru işareti koyup geçmekle yetinebiliriz.

Şimdi gelelim Habil Adem'in yaşamına ilişkin bilgilerden önce, yukarıda söz konusu ettiğimiz ve görebildiğimiz kadarıyla düzeltilmesi gerektiğine inandığımız bazı yanlışlık ve "gaf"lara.

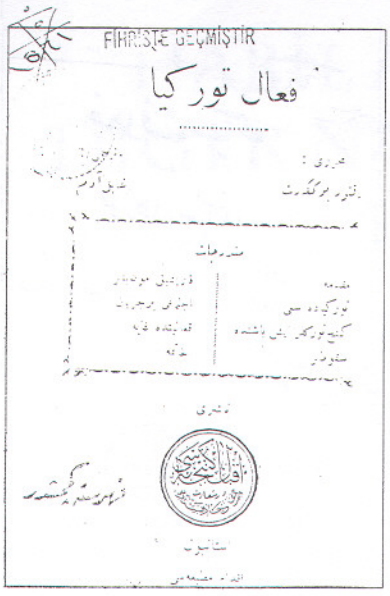
Örneğin bunlardan birisi olan Sayın Prof. Necati Akder'e Sayın Şahin de "iletişi"sinde değinmişti. Burada belirtildiği üzere Necati Akder, "Habil Adem'in Jons Mool'den (aynen) çevirdiği Anadolu'da Türkiye'nin yaşayıp yaşayamayacağıyla ilgili kitabı Johns Meville'unmuş gibi" yorumlamıyor, aksine "Habil Adem'in Jons Mool'den çevirmiş olduğu" kitabı yazısına malzeme olarak kullanıp, içeriğini açıklıyor.[8] Burada eleştirilecek bir nokta varsa, o yılda "çevrilen kitap"tan değil, "çevrilen kitaplar"dan söz edilmesidir. Çünkü bilebildiğimiz kadarıyla Habil Adem'in Jons Mool'den çevirdiği bir tek kitap vardır. Başkalarının olup olmadığı konusunda ise, henüz bir bilgiye sahip değiliz. Bizim, İzmir Milli Kütüphane'de 9. dolabın 494. sırasına kayıtlı olarak gördüğümüz nüshasına göre, kitabın tam künyesi; "Londra Konferasındaki Mes'elelerden: 'Anadolu'da Türkiye' Yaşayacak mı? Yaşamayacak mı?, Muharriri: Profesör Cons Mol (ce, vav, nun, sin, mim, vav, lâm), Mütercimi: Habil Adem, Nâşiri İkbâl Kütüphanesi, (tarihsiz), 144 s." şeklindedir.

خلافت سیاسی
و
تورکلک سیاسی

"Hilâfet Siyaseti ve Türklük Siyaseti" kitabının iç kapağı

Hatta Habil Adem'in bu kitap yüzünden başının derde girip, ülkeden ayrılmak zorunda kalışına ilişkin bilgiler de vardır. Fakat bu bilginin sağlıklı olup olmadığı tartışılabilir. Buna göre;

"Habil Adem bu kitabında Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'dan ve Arabistan'dan çekileceği, hükümet merkezinin İstanbul'dan Anadolu içlerine taşınacağını ve Anadolu'da bir Türk devletinin kurulabileceği tezini savunur. Habil Adem bu tezi kendisinin tezi olarak değil, hayalî Prof. Johns Moul'ün tezi olarak öne sürer. Kitabın yayınlanması üzerine Alman elçisi Talât Paşa'ya gelmiş, Almanya'da bu adla bir profesörün bulunmadığını, bu adla bir kitabın yayınlanmadığını ve Almanya'nın bu tezi benimsemediğini söylemiş ve yazar (çevirmen) hakkında kovuşturmaya geçilmesini bildirmiş. Bunun üzerine Talât Paşa Habil Adem'i çağırtmış, durumu ondan sormuş, Habil Adem de bu profesörün Alman olmayıp bir Macar olduğu ve bu tezini kitap halinde değil, Budapeşte'de konferans olarak verdiğini ve kendisi-

"Faal Türkiye" kitabının iç kapağı

nin bu konferansı izleyip notlar aldığını söylemiş. Talât Paşa bu yalana kanmış gibi görünmüş ve Habil Adem'e Türkiye'den kaçıp gitmesini, bu suretle Osmanlı-Alman ilişkilerinde bir anlaşmazlığa meydan verilmemesini önermiş. Bunun üzerine Habil Adem İtalya'ya gitmiştir".[9]

İkinci olarak, Sayın Tevfik Çavdar'ın biyografi türünde yayınladığı bir kitabının kaynaklarından birisiyle ilgili bir düzeltme gerekmektedir. Burada, "BUCKKERT; Faal Türkiye, İstanbul 1332" olarak verilen kitabın belirtilmemiş olan "mütercimi" Habil Adem'dir.[10] İzmir Milli Kütüphane'de 19. dolabın 450. sırasına kayıtlı olan nüshasına göre tam künyesi; "Faal Türkiye, Muharriri: Doktor Bokkert (be, vab, kef, kef, re, te), Mütercimi: Habil Adem, İkdam Matbaası, İstanbul 1332, 101 s." şeklindedir.[11]

Üçüncü ve son olarak, ünlü Siyasi Partiler uzmanı merhum Tarık Zafer Tunaya hocanın artık klasikleşmiş *Türkiye'de Siyasal Partiler* yapıtının yeni versiyonunun üçüncü cildinde yer alan kaynaklardan birisine değinmek gerekecektir. Burada aynen, "LEBAH (Profesör) (Osmanlıca Okunuşu), Türkiye Ne İçin Harbediyor? (Mütercimi: Habil Adem), (İstanbul, tarihsiz)" şeklinde geçen kitabın yazarı bölümündeki isim "Libah" olmalı.[12] Hatta bu yönde kayıtlar da vardır:

"Habil Adem kendi yazdığı ve yayınladığı bu kitaplarda genellikle kendini 'çevireni Habil Adem' diye tanıtır. Yazarına da uydurma bir profesör adı koyar. Örneğin yazarı Prof. Johns Moul, Prof. Libah gibi. Tabii Libah sözcüğünün Habil olduğu kolaylıkla görülebilir".[13]

Osmanlıca okunuşu "lâm, be, elif, he" olan sözcüğün, Habil Adem'in yine "mütercim" olarak göründüğü bir kitapta da geçmesi, yukarıdaki bilgiyi onaylar niteliktedir.[14] Zincirleme olarak, bunu da Habil Adem'in 1923'te "Serbest yazı yazmak zamanı geldi" diyerek başladığı bir kitabında yaptığı açıklama pekiştirir ve buraya kadar görülen karmaşaya ve "gaf"lara bir anlamda nokta koyar:

"Babıâlinin müvesvis, itilâfkârız sansürüne tâbi olmamak kadar bir saadet tasavvur etmiyorum. Şüphesiz, bu telâkki, bu inhisar bana aiddir. On senedenberi serbest yazı yazmayan, on senedenberi birbirini takib eden vak'aların intibalarını, ilhamlarını neşre muvaffak olamayan bir muharrire aiddir. Öyle ki, on sene evvel neşrettiğim muhtelif eserlerde müdafii olduğum noktayı nazarların birer birer hakikâte inkılâb etmiş olduklarını görüyorum. O zamanın tehlikeli ve kararsız hükümeti karşısında yeni kanaatlerin, yeni tarz telâkkilerin neşri güç idi. Her hüsnüniyet, kâh tahtında müstetir bir hava şeklinde telâkki olunuyor, kâh techil şekline giriyordu. Böyle bir zihniyeti bertaraf etmek lâzım idi. Vaziyeti çok düşündüm, bir çok suret-i hâl tasavvur ettim ve en nihayet kendi şahsımı ortadan çıkarmaktan başka bir çare bulamadım. O zaman, kendi eserlerimi muhayyel birer Avrupa muharririne atf eyledim. Efkâr-ı umumiyenin taht-i tesirinde kaldığı bi'l-fi'l sabit olan on iki eser neşrettim. Hepsinde de ben bir mütercim vaziyetinde idim. Mütercimin efkâr üzerinde ne tesiri olabilirdi? Hiç!.. İşte bu hiçdir ki, tarihimizde bugünkü ilmin terkibi imkânını teshil etti. En muğlak, en mu'dil mes'eleleri sarih ve kat'i bir surette yazdırabildi".[15]

Habil Adem'le ilgili bilgilerimiz açısından, kendisinin yapmış olduğu bu son derece önemli açıklama, en azından onun Cumhuriyet dönemi öncesi durumuna bir ölçüde açıklık getirir. Fakat, hepsi bu kadar değildir elbette. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, onun tüm yaşamına yönelik az ve spekülatif de olsa birtakım kayıtlar vardır. Gerek bunlar ve gerekse saptayabildiğimiz yayınları yoluyla oluşturacağımız bölümler, onun yaşamı, yapıtları ve tertiplerini ortaya koymaya yönelik olacaktır. Ama daha önce, bir dizgi hatası ya da yanlışlık olabileceğini sandığımız bir düzelteme gerekmektedir.

Buna göre, Aclan Sayılgan'ın "Türkiye'da Sol Hareketler"i inceleyen kitabının Nazım Hikmet dönemi ile ilgili bölümünde geçen "Halil Adem" adının, Habil Adem olabileceğini düşünüyoruz.[16]

HABİL ADEM'İN YAŞAMINA İLİŞKİN BİLGİLER VE DEĞERLENDİRMELER

Görebildiğimiz kadarıyla Habil Adem'e ilişkin üç ayrı değerlendirme var. Bunlardan ilki, kendisini 1932'de tanıdığını, 1936-1939 yılları arasında da ilişkide bulunduğunu belirten Abidin Nesimi'ye aittir. Buna göre Habil Adem, Abidin Nesimi'nin tanıdığı en zeki insanlardan birisidir. Politik bilgi ve tecrübeleri de pek çoktur. Ancak zekâsını hatalı yollarda harcamıştır.[17]

İkinci değerlendirme, yazımızın başında da değindiğimiz Sayın Mustafa Şahin'in "iletişi"sinde görülen bilgiye dayanır. Buna göre; K.(ösemihalzade) Mahmut Ragıp, *Anadolu Türküleri ve Musiki İstikbalimiz* kitabını öven, irşad ve tahlillerde bulunan Habil Adem'i "büyüklerimizden" sayar.[18]

Varlığından haberdar olduğumuz üçüncü ve son değerlendirme ise, İzmir'de kısa süre çıkan *Hürriyet* gazetesindeki Zakkum-

"Rusya'nın Şark Siyaseti ve Vilâyet-i Şavkiye Meselesi" kitabının kapağı

"Pan Cermenizm-Pan İslavizm" kitabının kapağı

zade imzalı bir fıkradır.[19] "Yarın gazetesi muharriri, muhabiri ve mümessili sıfatı ile" İzmir'e gelen Habil Adem'i, kolay kolay meydana çıkmayan, kuyruğunu kıstırmayan, kolay kolay görünmeyen, ne ile meşgul olduğunu açığa vurmayan ve nerelere daldığı ayan beyan olmayan bir kişi olarak sunan Zakkumzade'nin bu yazısının tamamı çalışmamızın sonunda ek olarak yer alacaktır.

Bu değerlendirmeler ışığında, asıl adı Naci İsmail (Pelister)[20] olan Habil Adem, aslen Arnavut'tur.[21] Doğum tarihine ilişkin herhangi bir bilgiye ise, ne yazık ki rastlayamadık. Ailesi ve eğitimi konusundaki bilgilerimiz yetersiz olduğu gibi, çelişkilidir de. Buna göre; yayınlanmış olan bir kısım anılarındaki bir ibareden, babasının "alaylı" bir asker olduğu çıkartılabilir.[22] Abidin Nesimi ise onu, zengin bir Arnavut ailenin oğlu sanmaktadır.[23]

Eğitimi konusunda kendisi, elektrik mühendisi olmak için Almanya'ya gittiğini, fakat felsefe doktoru olarak geri döndüğünü; fazladan olarak Almanca, İngilizce ve Fransızca dillerini de bildiğini yazmaktadır.[25]

Eldeki bilgiler Habil Adem'in eğitimini tamamladıktan sonra neler yaptığı konusunda yetersiz kalmaktadır. Büyük olasılıkla İstanbul'a gelmiştir, ama ne zaman geldiği bilinmemektedir. Konuyla ilgili en büyük kaynağımız olan Abidin Nesimi, Habil Adem'in İstanbul'a gelişinde mesleğinde değil, gazetecilikte ekmeğini kazanmayı düşündüğünü ve Mevlânzade Rıfat Bey'in çıkardığı *Serbestî* gazetesinde çalışmaya başladığını belirtir ki, bu bilgi bize Habil Adem'in II. Meşrutiyet'in ilânıyla birlikte İstanbul'a geldiğini söylememizi olanaklı kılar.

Habil Adem'in Abidin Nesimi'ye anlattığına göre; o dönemde başmuharrirler arasında yabancı dil bilen hemen hemen yokmuş. Hatta okuma-yazma bilmeyenler dahi varmış. Bunlar başkaları tarafından yazılan yazılara imza atarlarmış. Bunlardan birisi olan Baba Tahir'in başmakalelerini Yunus Nadi yazarmış. Kendisi de Mevlânzade Rıfat Bey'in başmakalelerini yazar, buna karşılık haftada bir beşibirlik altın alırmış.[26]

Eğer bu anlatılanlar doğru ise, Habil Adem'in gazetecilik macerası, meşhur 31 Mart (13 Nisan 1909) Olayı'na kadar sürmüştür denilebilir. Çünkü, 13 gün süren olaylar ve eylemler bastırıldıktan sonra kurulan Divanıharp'in Mevlânzade Rıfat Bey'i olayların sorumlularından sayıp, 10 yıl sürgün cezasına çarptırdığı bilinmektedir.[27] Dolayısıyla Habil Adem de bu yüzden işinden olmuştur denilebilir. Fakat onun üzun süre işsiz kalmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle yabancı dil biliyor oluşu bunda etkili olmuş, Devlet Emniyet Teşkilâtı'nın tercüme bölümüne alınmıştır. Abidin Nesimi bu durumu anlatırken;

"1908 Meşrutiyet devrimi üzerine devlet emniyet teşkilatı Selâniklilerin özellikle Karaso, Cavit, Nisim, Ruso, Metr Salem, Topal Samuel İzisel gibilerinin eline geçmiştir. Devlet emniyetinin Musevilerin eline geçmesi büyük bir sakınca taşıyordu. Talât Paşa bu sakıncayı anlamış ve devlet emniyet teşkilatının Müslümanların eline geçmesi gereğini duymuş, bu suretle devlet emniyet teşkilatında bir yeniden düzenlemeye gitmiştir. Bu düzenlemede emniyetin üst kademesine onüç Müslüman alınmış, ayrıca birkaç yabancı dil bildiği için Habil Adem de emniyetin tercüme bölümünde görevlendirilmiştir" demektedir.[28]

Bununla ilgili tarihi gelişime bakacak olursak; devlet yönetiminde İttihat ve Terakki faktörünün ağır basmaya başlaması 31 Mart Olayı'ndan sonra olmuştur. Yine İttihat ve Terakki liderlerinden Talât Paşa'nın ilk bakanlığı da bu dönemdedir.[29]

Devlet Emniyet Teşkilâtı'ndaki değişiklik ise, 4 Ağustos 1909 günlü "İstanbul Vilâyeti ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti teşkilâtına dair kanun"la gerçekleşmiş, böylece Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti kurularak, başına Galip Bey getirilmiştir. Bu arada Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Dahiliye Nezareti'ne bağlanmıştır.[30]

Habil Adem de kendisinin Devlet Emniyet Teşkilâtı hesabına çalıştığını, "bu kadar sene Emniyet-i Umumiyeye dünyanın polis takipleri, polis fakları, polis seferberlikleri usullerini tercüme etmiştim" şeklinde belirtir.[31] Onun buradaki görevi sadece bu tür teknik kitaplarla sınırlı değildir mutlaka.[32] Daha önce de değindiğimiz üzere, Devlet Emniyet Teşkilâtı'nın Habil Adem'e uzman raporlarını da çevirttiğini, onun da bunlardan yararlanarak eski harflerle pek çok bilimsel

değeri yüksek kitaplar yazdığını Abidin Nesimi'ye dayanarak belirtmiştik. Genellikle kendini "çevireni Habil Adem" diye tanıttığı bu kitaplarda görebildiğimiz en eski tarih, 1331-(1915)'dir.[33] Fakat onun daha önce de birtakım makaleler yazdığı görülmektedir. Bunlarda görülen en eski tarih ise, 1327(1911)'dir.[34]

Habil Adem, bu makalelerinde tarihlerden önce nerelerde yazıldıklarına ilişkin birtakım yer adları da vermektedir.[35] Bunlara dayanarak onun, özellikle 1911 - 1913 yılları arasında yurtdışında bulunduğunu ileri sürebiliriz. Gerçi kendisinin bir yerde "1911 senesinde henüz Viyana'dan" geldiğinden söz etmesi[36], onun bu tarihten önce de bir aralık yurtdışında bulunduğuna bir işarettir. Ancak hem bu kayıt, hem de yine kendisinin bir yerde "1327 senesinin Mayıs ayında Kadıköy vapurunda" işittiği bir "mükaleme"den söz etmesi[37], onun bu tarihte kesinlikle İstanbul'da olduğunu belirler. Ne olduysa da bu tarihten sonra olmuştur denilebilir. Nitekim biz de, bir kitabı yüzünden başının derde girip yurtdışına gitmek durumunda kaldığına daha önce yer vermiştik.[38]

Burada dikkat çekilmesi gereken bir nokta varsa, o da 1911 - 1913 yılları arasında İttihat ve Terakki'nin Halâskâran Hareketi tarafından iktidardan uzaklaştırılması durumudur. Bilindiği üzere İttihatçılar ancak 23 Ocak 1913'te gerçekleştirdikleri Babıâli Baskını'yla tekrar iktidara geleceklerdir.[39] Habil Adem'in de tam bu sıralarda yurtdışında olması hayli anlamlıdır.

Abidin Nesimi'nin verdiği bilgilere bakılırsa Habil Adem parasız pulsuz bir şekilde İtalya'ya gitmiştir. Bu yüzden de birtakım tertiplere girişmiştir:

"Habil Adem İtalya'da parasız pulsuz bir durumdadır. Para sağlama çarelerini araştırır. O tarihlerde Arnavutluk'un bağımsız bir devlet olması çabaları vardır. Almanlar ve İngilizler ayrı ayrı güvendikleri kendi adamlarını Arnavutluk'a kral yapmak istemektedirler. Ayrıca Mısır Hıdivi (eyalet valisi) Abbas Halim (Hilmi olmalı!) Paşa da Arnavutluk kralı olma hevesindeydi. Habil Adem Abbas Halim Paşa'nın bu isteğini bildiği için bundan faydalanmayı ve para sızdırmayı planlar. Planı özetle şöyledir.

Abbas Halim Paşa Kavalalı Mehmet Ali Paşa soyundandır. Arnavutluk'un son kral alilesi Kastrot ailesidir. Bu aile Fatih Sultan Mehmet'in Arnavutluk'u Osmanlı İmparatorluğu'na kattığı dönemde krallık eden ailedir. Şayet Kavalalı ailesiyle Kastrot ailesi arasında bir bağlantı kurulacak olursa bu takdirde Abbas Halim Paşa Arnavutluk tahtının tek ve gerçek mirasçısı olmuş olacaktır.

Bu planı uygulayabilmek için Kastrot alilesinin soyağacını Kavalalı'ya bağlayan bir belgeyi soyağaçlarını hazırlayan bir kilise arşivine sokmak gereklidir. Habil Adem bu planını Abbas Halim Paşa'ya iletiyor ve ondan gerekli masrafları sağladığı takdirde bir ceylan derisine bu soyağacını yazdırıp, Roma'da bir katolik kilisesi arşivine sokabileceğini bildiriyor. Abbas Halim Paşa'dan uygun cevabı ve gerekli parayı alınca Katolik kilisesi arşivine bu belgeyi(!) oranın papazıyla anlaşarak koyuyor. Daha sonra Habil Adem kilise arşivinde yaptığı bir araştırmada (!) bu belgeyi buluyor. Kamuoyuna sunuyor. Böylelikle Mısır Hıdivi'nin Arnavutluk tahtının tek ve gerçek mirasçısı olduğu doğrulanmış oluyor. Bu belgenin(!) ortaya çıkışı politika dünyasını karıştırıyor. Talât Paşa bir anlaşmazlığa meydan vermemek için Habil Adem'i yurda çağırıyor.

Abbas Halim Paşa kendi durumunu kurtarmak için Habil Adem'in bu girişimiyle bir ilişkisi olmadığını, Habil Adem'in bunu kendiliğinden yaptığını iddia ediyor ve 'Derreddi Müfteriyatı Habil Adem' (Habil Adem'in İftiralarının Reddi Hakkında) isimli bir kitap yayınlıyor".[40]

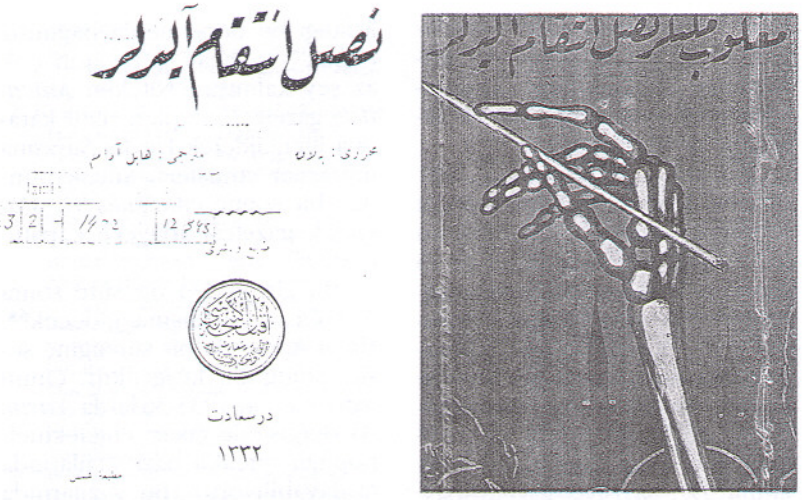
Bunlar ne kadar ciddi şeylerdir bilemiyoruz, ama hayli ilginç olduklarını da belirtmeden geçemeyiz. En azından Abbas Hilmi Paşa hakkında elimizde henüz derli toplu denilebilecek bir bilgi yoktur.[41] Bu dönemlerde Arnavutluk ise, adeta bir cadı kazanı gibidir ve buranın hükümdarlığına adaylığını koyan koyanadır.[42] Elbette bu konular daha geniş bir yelpazede ele alınmalıdır. Niyetimiz sadece dikkat çekmek üzerinedir.

1913'te İttihat ve Terakki'nin ülkede duruma hakim olması Habil Adem'in de yurda dönmesine zemin hazırlamıştır denilebilir. Yurda dönmesinden sonra ise, tekrar Devlet Emniyet Teşkilâtı'nda çalıştırılmaz. Balkan Savaşı'ndan kaynaklanan yoğun göçün zorlamasıyla 1913'te Dahiliye Nezareti'ne bağlı olarak bir "Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi" kurulmuştur.[43] O burada, Aşiretler Masası'nın Türkmenler bölümünde çalışmaya başlamış[44], ancak görevi bir zorunluluk yüzünden sona ermiştir.

Aslında onun bu dönemiyle ilgili bilgilerimiz biraz karışıktır. Anılarında geçen "Büyük harbin ibtidalarında gördüğüm Mısırı tekrar arayacak değildim" ibaresi, onun tekrar bir seyahat yaptığına[45]; "Ben Cenup grubunun kumandanı Veber Paşa'nın karargâhında iken aynı sözleri erkânı harp Tofney Beyden de işitmiştim" ibaresi de, onun I. Dünya Savaşı'na katıldığına bir işarettir.[46]

Ne olursa olsun, onun bu döneminde hayli verimli olduğu görülmektedir. Başlarda söz ettiğimiz ve kendisininin "mütercim" olarak göründüğü tüm kitaplar bu dönemde çıkmıştır. Ayrıca onun bir de dergi çıkardığı görülmektedir. İlk sayısı 5 Eylül 1918'de çıkan ve *Serbest Fikir* adını taşıyan bu dergiye ve kitaplara aşağıda ayrıca değinilecektir.

Habil Adem bir İttihatçı mıdır tam olarak bilemiyoruz ama, yaşamı İttihat ve Terakki'nin iniş çıkışlarına paraleldir adeta. I. Dünya Savaşı'nı kaybeden Osmanlı İmparatorluğu 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkesi'ni imzalamak durumunda kalınca, yenilginin tüm sorumluluğu iktidar-

"Mağlub Milletler Nasıl İntikam Alırlar" kitabının iç kapağı ve arka kapağı

daki İttihatçılara yüklenmiştir. Dolayısıyla, savaş süresince iktidarda bulunan İttihat ve Terakki üyelerine ve kurumlarına büyük bir saldırı ve karalama başlatılmıştır. İşte bu dönemde, babasının bir arkadaşı olan Süvari Miralayı Recep Bey'den, meşhur Nemrut Mustafa'nın başkanı olduğu Divanıharp'in, hakkında "tevkif müzekkeresi" keseceğini öğrenen Habil Adem, gizlenmek zorunda kalmıştır.

Yayınlanmış olan bir kısım anılarında buna değinen Habil Adem, gizlendiği süre içinde bu durumdan nasıl kurtulacağını düşünürken, İstanbul'da İngilizce çıkan *Orient News* gazetesinin üçüncü sayfasında, İran'a gitmek isteyen ve tercüman arayan bir Amerikan gaz şirketinin ilanını görür. Farsça bilmemesine rağmen, gidip görüşür ve işe alınır. İranlı bir dostunun yardımıyla da pasaport işini halleder ve "Tibrizî Naci İsmail" olarak İstanbul'dan ayrılır.[47]

Anılarında bu yolculuğu anlatan Habil Adem'in ne zaman yurda döndüğü konusunda bir bilgimiz yok. Ancak, Mudanya Ateşkesi'nin (11 Ekim 1922) ilk günlerinde İstanbul'da bulunduğunu kendi yazılarındaki bir kayda dayanarak söyleyebiliriz.[48]

Abidin Nesimi onun Milli Mücadele'ye katılmaması yüzünden, Ankara Hükümeti tarfından tutulmadığını, o dönemlerde davavekilliği için avukat olma zorunluluğu olmadığından davavekilliği yaptığına değinir. Ayrıca, çeşitli tertiplerle para kazanma yollarına başvurduğunu belirterek, şöyle der:

"Habil Adem'in on-onbeş kişilik bir maiyeti vardı. Bunları beslerdi ve özel işlerinde kullanırdı. Genel olarak tertiplerinde kendi görünmez bu maiyeti görünürdü. O zamanlar gazete, dergi çıkarmak için tahsil kaydı yoktu. Bu maiyetin hemen hepsi ayrı ayrı dergi ve gazete çıkarma ruhsatları almışlardı. Bu yolla ilan koparmak, abone bulmak, propagandalarını yapmak üzere zengin kuruluşlarla ilişki kurmuşlardı. Bu tertiplerden bazıları Fener Patrikhanesi, Türk Ticaret Bankası, Reasürans müdürü Piyos tertibi ve benzeri olaylardır".[49]

Anlaşılan Habil Adem, Cumhuriyet döneminde resmî bir işe girmemiş ya da girememiştir. Görebildiğimiz, onun daha çok basın ağırlıklı çalıştığıdır. Nitekim bu dönemde biri 1923, diğeri de 1925 tarihinde olmak üzere iki kitap yayınlamıştır. 1927'de ise *Resimli Cuma* adında bir derginin "başmuharriri" olarak görünür.[50]

Onun bu dergiyi ne kadar süre ile çıkardığını, burada ne gibi konulara değindiğini ve bu süre içinde neler yaptığını ne yazık ki dergiyi görüp inceleme olanağı bulamadığımızdan dolayı bilemiyoruz. Dolayısıyla Habil Adem'in 1927 - 1930 yılları arasındaki yaşantısına da ışık tutamıyoruz. Ancak onun bu dönemlerde bir arayış içinde olduğunu açıkça görmek olanaklıdır. Özellikle 1930'lu yılların Serbest Cumhuriyetçi Fırka(SCF) ile özdeşleşen geniş siyasî politik yelpazesi, herkes gibi Habil Adem'i de adeta kendine bir yer edinme arayışına itelemiştir denilebilir. Bu yer şüphesiz Cumhuriyet Halk Fırkası'na (CHF) karşı sürekli genişleyen ve güçlenen muhalif saflar olmuştur. Nitekim onun 1930 ve sonrası yapıp-ettikleri bu durumun bir göstergesi şeklindedir.

Örneğin 6 Aralık 1929 Cuma günü yayın hayatına başlayıp, tirajını kısa sürede yükselten muhaliflerin önemli yayın organı *Yarın* gazetesi[51], söz konusu göstergelerden sadece birisi olarak alınabilir. Habil Adem bu gazetede yazılar yazdığı gibi, SCF denemesinden sonra sonuçsuz kalan bir siyasal parti kurma girişimine de Arif Oruç'la birlikte kalkışacaktır.

Bu süre içerisinde onun *Yarın* gazetesinde görebildiğimiz ilk yazısı 2 Mart 1931 tarihlidir[52] ve hem bu, hem de bundan sonra çıkan yazılarının hepsi "Naci İsmail" imzasını taşır. Hatta daha önce, 16 Şubat 1931'den başlayıp, 14 Nisan 1931'e kadar(48 tefrika) sürecek olan bir kısım anılarını yine aynı imza ile bu gazetede yayınlamaya başlamıştır. Dolayısıyla inceleyebildiğimiz *Yarın* gazetesi koleksiyonlarında[53] Habil Adem, karşımıza ilk kez 15 Şubat 1931'de yayınlanacağı duyurulan anılarının ilanında çıkar.[54]

Abidin Nesimi'ye bakılacak olursa, başından beri Arif Oruç'un sahibi göründüğü gazetenin asıl yürütücüsü Habil Adem'dir. Ona göre, "Yarın gazetesinde imzasız ya da 'Yarın' imzasıyla çıkan başmakaleler Habil Adem'indir".[55]

Söz konusu bu iddianın ne derece doğru olduğunu elbette bilemiyoruz. Hatta *Yarın* gazetesi ile SCF ilişkilerinden dolayı -ki gazetenin resmen olmasa da bu partiye tam destek verdiği bilinmektedir-Habil Adem'in SCF ile

herhangi bir bağlantısının bulunup bulunmadığı yönünde de en küçük bir kayda rastlayamadık. Bildiğimiz tek şey, Mart 1931'den itibaren Habil Adem'in *Yarın* gazetesi'nde yoğun olarak yazdığıdır. Öyle ki, 13 Nisan 1931'e kadar biri dışında tümü başyazı olmak üzere 22 yazısı çıkar. 13 Nisan - 13 Temmuz 1931 tarihleri arasında ise, bir tek yazısı dışında başka imzasına rastlanmaz. Bu da , "Günün Meselesi" köşesinde çıkan "Bir İşçi ve Çiftçi Fırkasının Hak ve Menfaatleri" başlıklı yazıdır.[56]

Nitekim biz de yukarıda Habil Adem'in Arif Oruç'la siyasal bir parti kurmaya kalkışacaklarını belirtmiştik. İşte anlaşılan Habil Adem, gazetedeki yazılarına ara verdiği bu dönemde kurulması düşünülen yeni parti için birtakım hazırlıklara ve kulis faaliyetlerine girişmiştir denilebilir. Kaldı ki bu yönde birtakım kayıtlar da vardır. Örneğin İzmir'de yayınlanan *Anadolu* gazetesi 12 Haziran 1931 tarihli sayısında Habil Adem'in "birkaç günden beri" İzmir'de bulunduğunu ve birtakım temaslar yaptığını haber olarak vermektedir.[57]

Buna göre kurulmak istenilen parti "Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası"dır.[58] 15.000'e varan tirajıyla da *Yarın* gazetesi, kurulacak yeni partinin yayın organı olarak düşünülmüştür.[59] Bu amaçla önce 6 Haziran 1931 tarihli sayısıyla ebatları biraz daha büyüyen gazetenin logosu altına 15 Haziran 1931'den itibaren "(Çiftçi, İşçi ve Esnafın Haklarını Müdafaa eder Layik Cumhuriyetçi gazete)" ibaresi eklenmiştir.

Böylece 1931 Haziranının "ilk yarısında" kuruluşuyla ilgili haberlerin basında görülmeye başlamasıyla Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası'nın kadrosu da belirmeye başlar. Buna göre parti lideri Arif Oruç'tur. Umumi Kâtip, *Yarın*'ın eski mesul müdürü, Baba namıyla maruf Süleyman Tevfik; mesul murahhas ya da umumi kâtip Habil Adem; muavin ise muhabir Burhanettin Ali'dir.[60]

Programı 22 Haziran 1931 tarihli *Yarın* gazetesinde yayınlanan[61] partinin kurulmasına hükümetçe izin verilmez. Dolayısıyla yeni parti, yaşamsal bir etkinliğe de ulaşamaz.

Bu arada 25 Temmuz 1931 tarih ve 1881 sayılı Yeni Matbuat Kanunu yüzünden Arif Oruç'un gazeteciliği tehlikeye düşer ve 15 Ağustos 1931'den itibaren gazetesine artık yazı yazamaz duruma gelir. Bunun üzerine muharrirlerden Burhanettin Ali *Yarın*'ın neşriyat müdürü olur. Başmakaleleri ise Habil Adem yazar.[62] Dört gün sonra, 19 Ağustos 1931 tarihli 597. sayısıyla gazete, baskılara ve kısıtlamalara dayanamayarak, "Yeni Matbuat Kanunu, tatbikat tecrübelerinden sonra tadil edilecek olursa tekrar neşriyata" başlayacağını okuyucularına duyurur ve "neşriyatını tatile karar" verir.[63]

Bu durumda *Yarın* gazetesiyle olan güçlü bağlarından dolayı Habil Adem'in de gazetecilik yaşamı ikinci kez (ilki Mevlânzade Rıfat'ın *Serbestî* gazetesiyle) bir zorunluluk yüzünden son bulmuştur denilebilir. Onun bundan başka günlük basınla ilgilendiğine ilişkin herhangi bir kayda rastlayamadık. sadece, *Yarın* gazetesinin kapanmasından sonra, Arif Oruç'la sonuçsuz kalan bir girişimde daha bulunduğunu biliyoruz.

Girişim 1931 yılı Eylül'ü başlarında *Mücadele* adında yeni bir gazete çıkarma üzerinedir.[64] 7 Eylül 1931 Pazartesi günü ilk ve tek sayısı yayınlanan gazete, hükümetçe "muvazaalı" bulunmuş ve Valilikçe toplatılmıştır.[65] CHF Kâtibi-umumiliği ise, Fırka teşkilâtlarına yazdığı bir uyarı yazısında, "İstanbul'da (Mücadele) isminde yeni bir gazete" çıktığını, "Bu gazetenin başlığı altındaki yazıda İşçi ve Çiftçi haklarını müdafaa edeceği"nin yazılı olduğunu, "(Niçin Çıkıyoruz?) serlevhalı baş makalesinde" ise , "Milli birliği bozacak noktalar"ın bulunduğunu belirtmekte ve "gazetenin iç yüzüne dair" edinilen bilgilere değinmektedir.[66]

Türkiye Cumhuriyeti'nde tek parti yönetiminin kurulmaya çalışıldığı bu dönemlerde bağımsız olarak yapılacak gerçekten çok az şey kalmıştır. Nitekim *Mücadele* gazetesi sahipleri "tatil kararına itiraz ederek Devlet Şurasına müracaat etmişler", ancak bundan bir sonuç çıkmamış ve *Mücadele* gazetesi adliyece kapatılmıştır.[67]

Bu girişimden bir süre sonra Arif Oruç yurtdışına gidecek[68], Habil Adem de bir süreliğine sesini soluğunu kesecektir. Onun izine en son 1935-36'larda *Yarım Ay* dergisinde çıkan entelektüel-popüler nitelikli bazı yazılarında rastlayabiliyoruz. Bu yazılarında Habil Adem'in tüm bilgi birikimini kullandığını, adeta geçinmek ve para kazanmak için yazdığını hissetmek olanaklıdır.[69]

Yarım Ay'daki yazılarından başka biz, Habil Adem'in herhangi bir çalışmasına ve etkinliğine rastlayamadık. Ancak 1939 yılına kadar kendisini tanıdığını söyleyen Abidin Nesimi, 1937 - 1939 yılları arasında çıkan Halil Yaver imzalı tüm kitapların asıl yazarının da Habil Adem olduğunu iddia eder.[70]

Hakkında bu denli yoğun iddiaların bulunduğu, renkli yaşamı, kişiliği ve bir yığın yayınıyla ortada duran Habil Adem'in ne zaman öldüğünü ise yine birçok "ne yazık ki"lerin arasına almak zorunda kalıyoruz. Ama bu son "ne yazık ki"li tarihi 1939 yılı ya da 1940'lı yılların ilk yarısı olarak vermek, sanırız yanıltıcı olmayacaktır.

Dileğimiz ve amacımız bu çalışmadan sonra konuya ilişkin eksikliklerin giderilmesi, belirsizliklerin de netleştirilmesidir. Bunun için Habil Adem'in saptayabildiğimiz kadarıyla yayınlarının bir listesinden önce, tekrar etmek pahasına da olsa onun kimi tertiplerine yer vermenin uygun olacağını düşündük. Özellikle bunu, konunun bütünselliği açısından önemli görüyoruz. ■

(Devamı gelecek sayıda)

1- İbnülemin Mahmut Kemal (İNAL); "Meşâhir-i Meçhule", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Yıl; 17, Sayı: 19/96 (1 Haziran 1928), s. 37-51. Ya-

zarın aynı türden bir başka yazısı için bkz. "Unutulan Adamlar", *Her Ay*, Yıl: 1, Sayı: 3 (20 Mayıs-20 Haziran 1937), s. 125-133.

2- Bkz. Taha TOROS; "Mustafa Kemal ile Hacı Kaya (Sebati Duman: 1877-1955) Arasında İlginç Telgraflar", *Tarih ve Toplum*, XVI/92 (Ağustos 1991), s. 18-20.

3- Taha TOROS; a.g.m., s. 18.

4- Bkz. Mustafa ŞAHİN; "Yazar(lar)ı Tartışmalı Bir Kitap", *Tarih ve Toplum*, XVI/94 (Ekim 1991), s. 2. Sayın Şahin aynı zamanda, -eğer bir isim benzerliği değilse- Habil Adem konusunda en derli toplu bilgiyi içeren bir anı kitabının yayınlanmasında da emeği geçen kişidir. Sözkonusu kitap için bkz. Abidin Nesimi (FATİNOĞLU); *Yılların İçinden*, Gözlem Yayınları, İst. 1977.

5- Sayın Şahin'in "iletişi"sinde kitapla ilgili olarak dikkat çekmeye çalıştığı karışıklık hâlâ giderilmiş değildir. Örneğin kendisinin "Radlig" olarak verdiği isim "Ravlig" olmalıdır. Kitabın İzmir Milli Kütüphane'deki nüshası 12. dolabın 398. sırasına kayıtlıdır ve tam künyesi; "*Türkmen Aşiretleri*, Muharriri: Doktor Frayliç (fe, re, elif, ye, lâm, çe) ve Mühendis Ravlig (re, elif, vav, lâm, ye, gayın), Almancadan tercüme edilmiştir. Tab' ve nâşiri: Kitabhâne-i Sûdi, İstanbul 1334, Matbaa-yı Orhaniye. 536 s." şeklindedir.

6- Abidin Nesimi; a. g. y. , s. 111.

7- Kayıt için bkz. Habil Adem; *Mustafa Kemallerin Kitabı*, İst. 1925. s, 43.

8- Prof. Necati Akder; "Milli İrade ve Ordu", Türk Kültürü, Yıl: X, Sayı: 118 (Ağustos 1972), s. 992-1041.

9- Abidin Nesimi; a. g. y. , s. 111-112.

10- Bkz. Tevfik ÇAVDAR; *Talât Paşa. Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Ank. 1984 (2. baskı), s. 549.

11- İsmail Eren, Balkan Savaşları'na ait Türkçe yapıtlar üzerine olan bir bibliyografya denemesinde söz konusu kitabı listesine aynen, "BUCKKERT, DR.: Faal Türkiye. Mütercimi: Habil Adem (Pelister). İstanbul 1332. İkdam Matbaası. 101 s." şeklinde almıştır. Bkz. İ. EREN; "Balkan Savaşlarına Ait Türkçe Eserler Üzerinde Bibliyografya Denemesi", *İst. Üni. Edb. Fak. Tarih Dergisi*, Sayı: 27 (Mart 1973), s. 115.

12- T. Z. TUNAYA; *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. III (İttihat ve Terakki) 1989, s. 653.

13- Abidin Nesimi; a. g. y. , s. 111.

14- Belâk; *Mağlub Milletler Nasıl İntikam Alırlar*, Mütercimi: Habil Adem, İst. 1332 (1916), s. 18.

15- Habil Adem; *Ankara ve Avrupa Siyaseti*, İst. 1339 (1923), s. 3.

16- Bkz. Aclan SAYILGAN; *Türkiye'de Sol Hareketler (1871-1972)*, İst. 1972 (2. baskı), s. 205.

17- Bkz. Abidin Nesimi; a. g. y., s. 99, 268.

18- Mustafa ŞAHİN; a. g. m., s. 2. Ne yazık ki Kösemihalzade Mahmut Ragıp'ın kitabını görüp, inceleme olanağı bulamadık.

19- Zakkumzade; "Adem Babamızın Oğlu Habil Adem Bey Asitanemize Şeref-vürut Etmiş Olmakla Ol Bapta ...", *Hürriyet*, 12 Haziran 1931, No: 207, s. .

"Hürriyet" gazetesi İzmir Milli Kütüphane fişlerine "İstanbul"da çıkmış bir gazete olarak geçmiştir. Halbuki gazete İzmir'de çıkmıştır. 1930 yılı Ekim'inde yayın hayatına başladığı anlaşılan gazetenin (Bkz. *Anadolu*, 7 Teşrinievvel 1930) sahip ve başmuharriri Mahmut Reşat'tır. B/335 numarayla kayıtlı bulunan gazetenin ancak 13 Nisan (No: 159)-10 Ekim (No: 305) 1931 tarihli nüshaları bir tek cilt halinde toplanmıştır.

20- Görebildiğimiz kadarıyla Naci İsmail, te'lif ve tercüme olarak yayınladığı kitaplarının hemen hepsinde Habil Adem takma adını kullanmıştır. Üstelik değişik makamlarca da Habil Adem olarak bilinmektedir. Bkz. *CHF Kâtibi Umumiliğinin Fırka Teşkilâtına Umumi Tebligâtı (Mayıs 1931'den, Birincikânun 1932 nihayetine kadar)*, C.I, Ank. 1933, s. 147. Arif Oruç'un 6.12.1929-19.8.1931 tarihleri arasında İstanbul'da 597 sayı olarak çıkardığı Yarın gazetesinde ise imzalar ilk kez "Naci İsmail" olarak görülmektedir.
1935-1936 yıllarında *Yarım Ay*'da yayımlanan makalelerinde isim bu sefer "Habil Adem Pelister" şekline dönüşmüştür. Bir katologda da aynı durum söz konusudur. Bkz. *Atatürk'ün Özel Kütüphanesinin Katoloğu (Anıtkabir ve Çankaya Bölümleri)*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları: 16, Ank. 1973, s. 640.

21- Bkz. Abidin Nesimi; a. g. y., s. 109.

22- Bkz. Naci ismail; "İran Şahı Ahmet Kaçar'ın Sarayında", *Yarın*, 16 Şubat 1931, s. 5.

23- Abidin Nesimi; a. g. y. , s. 109.

24- Kendisinin bir iddiasına göre, "*Pancermenizm-Panislavizm, İst. 1332*" adlı kitap onun doktora çalışmasıdır. (Bkz. Habil Adem Pelister; "Almanya'da Hitlercilerin Irk Nazariyeleri", *Yarım Ay*, No: 28 (1 Nisan 1936), s. 31). Ancak, buradaki "felsefe doktoru" deyimiyle daha çok felsefe ile ilgili kitaplar okuduğunu belirtmek havası vardır düşüncesindeyiz. En azından deyimin geçtiği pasajın tamamından bu anlam çıkmaktadır: "Zerdeşti anlamak ihtirası içime bir ateşperest ateşi gibi sinmişti. Bana Asya'da fikrin tekâmülünü tetkik ettirmiş, bütün Asya dinlerinin kitaplarını okutmuştu. Elektrik müheendisi olmak için Almanya'ya gitmiştim. Felsefe doktoru olarak döndüm" (Naci İsmail; "İran Şahı Ahmet Kaçar'ın Sarayında", *Yarın*, 14 Mart 1931, s. 5.

25- Bkz. Abidin Nesimi; a. g. y., s. 109. Burada Abidin Nesimi'nin mi, yoksa Habil Adem'in kendisinin mi verdiği bilgiler sağlıklı, elbette bilemiyoruz. Sadece konuya ilişkin olan, ama yeterince aydınlatıcı olmayan birtakım küçük kayıtların bulunduğunu biliyoruz. Bunlara göre;
Habil Adem Macarca da bilmektedir. Hatta bunu, Peşte'de Doktor Pastinisky Yanoş adında bir öğretmenden öğrenmiştir. Bkz. *Hilafet Siyaseti ve Türklük Siyaseti*, Muharriri: Profesör Vayt, Mütercimi: Habil Adem, İst. 1331 (1915), s. 180, dn.1.
Habil Adem kendisini bir yerde, "Orta Avrupa Kültürü" ile yetişen bir insan olarak tanımlamaktadır. Bkz. Habil Adem Pelister; "Almanya'da Hitlercilerin Irk Nazariyeleri", *Yarım Ay*, No: 28 (1 Nisan 1936), s. 31.
Habil Adem, "Avrupa Üniversiteleri" arasında mekik dokumuş ve kendini yetiştirmiştir. Bkz. Habil Adem Pelister; "Türkler Nasıl ve Niçin Müslüman Oldular?", *Yarım Ay*, No: 18 (1 Sonteşrin 1935), s. 14.

26- Abidin Nesimi; a. g. y., s. 109-110.

27- T. Z. TUNAYA; *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. I.(İkinci Meşrutiyet Dönemi), İst. 1988 (2. baskı), s. 148-149.

28- Abidin Nesimi; a. g. y., s. 110.

29- Talât Paşa 1909 yılı Ağustos ayının ilk günlerinde, kendisi İngiltere'de resmî bir gezide iken, Hüseyin Hilmi Paşa kabinesine Dahiliye Nazırı olarak atanmıştır. Bkz. Tevfik ÇAVDAR; a. g. y. , s. 172.

30- Derviş OKÇABOL; *Türk Zabıta Tarihi ve Teşkilâtı Tarihçesi*, Ank. 1940 (2. basım), s. 98. Zafer TOPRAK; "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Kolluk Kuvvetleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.V, s. 1270. Ayrıca bkz. İhsan BİRİNCİ;"Emniyet Teşkilâtımızın Tarihçesi", *Hayat Tarih Mecmuası*, II/12 (Ocak 1966), s. 77-81.

31- Naci İsmail; "İran Şahı Ahmet Kaçar'ın Sarayında", *Yarın*, 16 Şubat 1931, s. 5.

32- Nitekim, yine anılarında; "Bir zamanlar Emniyeti Umumiyeye İran, Rusya, Arabistan ve Şark memleketlerinin insanları, hayatları ve tarihleri hakkında kitap yazıyordu (m). Bir Alman seyyahının Cenubî Arabistan' namındaki eserin(i) de tercüme etmiştim. Bu seyyah Hadramut'ta beş altı sene kalmış, bu Sultanlığın tarihini tetkik etmişti. Emniyeti Umumiye Kütüphanesinde bulunan bu kitaba göre, Hadramut Sultanlarının mesepleri Türk'tür. ..." şeklinde bir kayıt vardır. Bkz. Naci İsmail; "İran Şahı Ahmet Kaçar'ın Sarayında", *Yarın*, 5 Mart 1931, s. 5.

33. Bu, *Hilafet Siyaseti ve Türklük Siyaseti* adlı kitaptır. (Muharriri: Profesör Vayt, Mütercimi: Habil Adem, İst. 1331 (1915), 188 s.).

34- Söz konusu makalelerin herhangi bir dergi veya gazetede bağımsız olarak yayınlanıp yayınlanmadığını ne yazık ki bilemiyoruz. Ancak Habil Adem'in kendi adıyla yayınladığı "*Pan Cermenizm-Pan İslavizm*, İst. 1332 (1916)" kitabı, bu makalelerin biraz geliştirilmiş şekillerinin toplamından oluşmuştur. Bildiğimiz, bunların ilk hallerinden bazılarının birer dipnot halinde, Habil Adem'in "mütercim" olarak göründüğü bir kitapta geçtiğidir. Örneğin sırasıyla bkz. "*Pan Cermenizm-Pan İslavizm*, İst. 1332"de 7-24; 26-36; 54-64. sayfalar, "*Hilafet Siyaseti ve Türklük Siyaseti*, Muharriri: Prof. Vayt, Mütercimi: Habil Adem, İst. 1331"de 43-62; 104-115; 176-186. sayfalardadır.

35- Buna göre 3 Eylül 1911'de Livadya (!)'da; Budapeşte ve Karlsbad'da (bu ikisine 1911 genel tarihi verilmiştir); 3 Ocak 1912'de Münih'te; Şubat

III (İttihat ve Terakki), İst. 1989, s. 422-427.

40. Abidin Nesimi; a.g.y., s. 112-113.
41. Örneğin konuyla bağlantısı olması bakımından, 1930'lu yıllarda Abbas Hilmi Paşa'nın Suriye krallığına adaylığı sorunu basına birkaç gün malzeme oluşturmuştur. Bkz. "Hidiv Suriye Kralı mı Oluyor?", *Anadolu*, 8 Kanunuevvel 1931; "Kral Olacağından Haberi Yokmuş!...", *Anadolu*, 9 Kanunuevvel 1931.
    Öte yandan Hidiv'in Atatürk'le de arası çok iyidir. Örneğin bkz. "Mustafa Kemal Paşa'nın Sabık Hidiv Abbas Hilmi Paşa'yı Kabulü", 7 Aralık 1931 (*Atatürk'ün Nöbet Defteri*, Toplayan: Özel Şahingiray, 1955, s. 14). "Mustafa Kemal Paşa'nın Dolmabahçe Sarayında eski Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa, ...'yı kabulü", *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1933. "Atatürk'ün Yalova'da eski Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'yı Kabulü", *Cumhuriyet*, 26 Kanunusâni 1938.
    A. İhsan Barlas'ın, Abbas Hilmi Paşa'nın Suriye Krallığı ve bunu Atatürk'ün desteklediği haberi üzerine "haşlanması" için bkz. A. İhsan BARLAS; "Ajans'tan Hatıralar (1933-1938)", *Tarih ve Toplum*, VII/40 (Nisan 1987), s. 17-18.
42. Bkz. K. SÜSSHEIM;"Arnavutluk". *İslâm Ansiklopedisi*, C.I, s. 591. Ayrıca bkz. W. M. SLOANE; *Bir Tarih Laboratuvarı: Balkanlar*, Çev. Sibel ÖZBUDUN, İst. 1987, s. 135-148 (özellikle s. 147-148).
43. Nuri AKBAYAR;"Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. V, (ss. 1238-1246), s. 1242.
44. Abidin Nesimi; a.g.y., s. 111.
45. Naci İsmail; "İran Şahı Ahmet Kaçar'ın Sarayında", *Yarın*, 18 Şubat 1931, s.2.
46. Bkz. Naci İsmail; "İran Şahı Ahmet Kaçar'ın Sarayında", Yarın, 18 Şubat 1931, s.5. Hatta kendisi bir yerde aynen şöyle demektedir: "Eğer doktor Frick, belediye reisi olduğu şehirde Hitlere bir sanat mektebi hocalığı vererek Alman tebalığına geçmesine yol açmamış olsaydı, Hitlerin yerine de bedbaht Rhöm geçecek, *büyük harpte* (altını biz çizdik) cephe arkadaşım olan bu büyük şahsiyet de Niçenin değil, Kantın felsefesine göre hareket edecekti". Bkz. Habil Adem Pelister; "Almanya'da Hitlercilerin Irk Nazariyeleri", *Yarım Ay*, No: 30 (1 Mayıs 1936), s. 27.
47. Naci İsmail; "İran Şahı Ahmet Kaçar'ın Sarayında", *Yarın*, 16 Şubat 1931, s. 5.
48. Bkz. Naci ismail; "Halk Fırkasının Siyaseti", *Yarın*, 8 Mart 1931.
49. Abidin Nesimi; a. g, y., s. 113-114.
50. Hilmi Tükel göremediğimiz dergi için şu teknik bilgiyi veriyor: "*Resimli Cuma*. Başmuharriri Habil Adem. Fiatı 5 kuruştur. Adresi: İstanbul, Ebusuut Caddesinde hususi daire. Telgraf: İstanbul, Resimli Cuma. Telefon: İstanbul 1918. Abonesi: Senelik 250, altı aylığı 130 kuruştur. Heyeti tahrireye ait mesail için başmuharrire, idareye ait muamelât için müdüriyete müracaat edilmelidir. Perşembe günleri çıkar, hissiyat ve vicdanî telakkiyatı ilim ve fenle temniye etmeği gaye bilir, laik gazetedir. Teşebbüs Matbaası. Ebadı 24x34 boyunda 3 sütun üzerine kapak dahil 16 sahifedir". Bkz. *İlk Sayı Gazete ve Mecmualar*, Derleyen: Hilmi Tükel, C. I (1908-1928), Aydın, (t. y.), s. 34.
51. Gazetenin muhalif olduğu ve SCF'yi desteklediği değişik yerlerde vurgulanmıştır. Mete Tunçay bunu doğrudan söyler. Bkz. Mete TUNÇAY; *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Ank. 1981, s. 257. Hilmi Tükel ise gazete için şu bilgiyi verir: "Yarın. 6 Kanunuevvel (Aralık) 1929, Cuma. 'Arif Oruç' Bey'in mesuliyeti altında her gün çıkar. İdarehane: İstanbul, Ankara Caddesi. Telgraf: İstanbul, Yarın. Telefon: 106. Abone: Dahil için seneliği 1488, memleketlere 2700. İlân tarifeye tabidir. Fiatı İstanbul'da 100 para, Anadolu'da 5 kuruş. Sahibi ve basıldığı matbaa yazılı değildir. Sahibi Arif Oruç'tur. Ebadı 31x47 boyunda 5 sütun üzerine 8 sahifedir". Bkz. *İlk Sayı Gazete ve Mecmualar*, Derleyen: Hilmi Tükel, C.II (1928-1935), Aydın, (t.y.), s. 53.
52. Naci İsmail; "Bir Devlet Nasıl İdare Olunur?", *Yarın*, 2 Mart 1931, s. 1,3.
53. İlk sayılarını göremediğimiz gazetenin İzmir Milli Kütüphane'de B/337 (No: 344-459/1 Aralık 1930-31 Mart 1931) ve A/250 (No: 460-597/1 Nisan-19 Ağustos 1931) numarayla kayıtlı iki cildi vardır. Biz de çalışmamızda bu ciltlerle yetinmek zorunda kaldık. Hatta bunlar içinde de bazı eksik sayıların bulunduğunu belirtmek gerekir.
54. Bu ilânda "dikkat" ihtarıyla verilen not aynen şöyledir: "Naci İsmail Bey, üç Amerikalı mühendisle İstanbul'dan Mısır, Aden ve Benderbuşir tarikile İran'a gitmiş, bütün İran'ı gezmiş, her yere girmiş, her esrara nüfuz etmiştir. Naci İsmail Bey'in vâsi malumatı, görüşlerindeki hususiyet, sizi yeni bir âleme götürecek, gün geçmesini bekliyemez olacaksınız". (*Yarın*, 15 Şubat 1931, s. 1)
55. Abidin Nesimi; a. g. y., s. 118-119.
56. Bkz. *Yarın*, 11 Haziran 1931.
57. "Fırka Lideri Kimmiş?" başlıklı haber aynen şudur:
    "Habil Adem Bey İzmir'e Bu İş İçin mi Gelmiş?..
    İst. 11 (Hususi)- Teşekkül edeceği haberleri memlekette hiçbir alâka uyandırmayan (Çiftçi ve İşçi Fırkası)nın kimler tarafından teşkil edilmek istendiği meydana çıkmıştır. (Son Posta) gazetesinin verdiği bir habere nazıran, bu fırkanın lideri (*Yarın*) gazetesi Başmuharriri Arif Oruç ve Umumi Katibi *Yarın* muharrirlerinden Habil Adem Beylerdir. Habil Adem Bey birkaç gündenberi İzmir'de bulunmaktadır. Mumaileyhin Fırkanın teşkili işleri etrafında temaslarda bulunmak için İzmir'e gittiği tahmin edilmektedir.
    Arif Oruç Bey, bazı kimselere telgrafla müracaat ederek Fırkaya girmelerini teklif etmiş ise de ret cevabı almıştır. Muhalif geçinen bazı gazeteciler de bu teklifi kabul etmediklerini cevaben bildirmişlerdir" (*Anadolu*, 12. VI. 1931, s. 2)
    "Habil Adem Bey İzmir'e ameleyi ve çiftçiyi derleyip toplamak, torbasına dercetmek ve kendilerine saadet bahşeylemek üzere gelmiş bulunuyor?!!" diyen "Zakkumzade" imzalı yazıyı ise, çalışmamızın sonuna "ek" olarak koyacağımızı daha önce belirtmiştik.
58. Bu partiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Mete TUNÇAY; a. g. y. , s. 276-282.
59. Bir İtalyan yazarı P. di Roccolta, 1932'de yayınladığı kitabında, o dönemde en yüksek tirajlı iki gazetenin *Akşam* ve *Cumhuriyet* (20.000) olduğunu; bunu 15'er bin tirajla *Milliyet* ve *Yarın*'ın izlediğini belirtmektedir. Bkz. P. di Roccolta; *Angora E Kemal Pascia*, Roma 1932'den aktaran Türker ACAROĞLU; *Açıklamalı Atatürk Kaynakçası*, C. I, Ank. 1981, s. 22-23.
60. Mete Tunçay fırkayla ilgili olarak, kuruluşuyla ilgili ilk haberlerin, 1931 Haziranının ikinci yarısında basında görüldüğünü belirtiyor. Öte yandan 12 Haziran 1931 tarihli *Son Posta* gazetesine dayanarak parti ileri gelenlerinin adlarını veriyor. Bkz. Mete TUNÇAY; a. g. y., s. 279-280, dn. 68. Ancak bunun doğrusu 1931 Haziranının ilk yarısı olmalı. Örneğin İzmir'de çıkan *Anadolu* bu partiyle ilgili bir "başyazı" yayınlamıştır. Bkz. "Bir Fırka Müsveddesi...", *Anadolu*, 9 Haziran 1931, s. 1,3. Aynı şekilde Habil Adem'in de bu tarihlerde konuyla ilgili bir yazısı vardır. Bkz. 56 no'lu dipnotumuz. Bu arada Tunçay'ın parti ileri gelenlerini saydığı dipnotunda geçen Burhanettin Adil, Burhanettin Ali olmalıdır. Bunun bir dizgi hatası olduğunu düşünüyoruz. Çünkü *Yarın* gazetesinde Burhanettin Adil diye birine rastlanmaktadır.
61. Programı Tunçay da kitabının ekler bölümünde vermektedir. Bkz. Mete TUNÇAY; a. g. y., s. 418-428.
62. Bkz. "Yarın Gazetesinde Tebeddülât", *Anadolu*, 16 Ağustos 1931, s. 2.
63. Bkz. *Yarın*, 19 Ağustos 1931, s. 1. Ayrıca bkz. "*Yarın* kapandı. Yeni Matbuat Kanunu Tadil Edilirse Tekrar Çıkacakmış!", Anadolu, 20 Ağustos 1931, s. 2.
64. Bkz. "Mücadele. *Yarın* Muharrirleri Çıkarıyorlar", *Anadolu*, 7 Eylül 1931, s. 2.
65. "Muvazaalı Bir Gazete", *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1931, s. 1.. "Mücadele Kapandı", *Anadolu*, 8 Eylül 1931, s. 2.
66. Uyarı yazısının tümü için çalışmamızın ekler bölümüne bakınız.
67. Bkz. "Mücadeleciler Devlet Şurasına Müracaat Ettiler", *Anadolu*, 9 Eylül 1931, s. 2. "Mücadele Gazetesi Adliyece Kapatıldı", *Anadolu*, 11 Eylül 1931, s. 3.
68. Yurtdışına gidiş ve sonrasının öyküsü için bkz. Mete TUNÇAY; a. g. y., s. 281-282, dn. 72. Ayrıca bkz. *Arif Oruç'un "Yarın"ı (1933)*, Haz. Mete Tunçay, İst. 1991, s. 8, dn. 6.
69. Habil Adem'in *Yarım Ay* ve daha başka yerlerde çıkan yazılarını "yayınları" bölümünde açıklamalı olarak vereceğimizden, burada bunlara değinmiyoruz.
70. Bkz. Abidin Nesimi; a. g. y., s. 99-, 109, 179.